

Szántó Gábor András nemrég megjelent tanulmánya¹ a keresztény hagyományvilág és szimbólumrendszer jelenlétét kutatta Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében. Érdemesnek láttam megvizsgálni, hogy az általa figyelemmel kísért csillag-,² hegy-,³ víz-⁴ és hajó-szimbólumok⁵ hogyan léteznek tovább, illetve milyen új szimbólumok formájában folytatódnak a *Buda* című regényben.

A csillag-szimbólum változatlan jelentéstartalommal él tovább a *Budában*.⁶ Medve Lexivel való vitája során (175–176) kijelenti vagy inkább kikiabálja, hogy „le van szarva” a „himmusz”, a „haza”, az „emberiség” és még maga a „Jóisten” is. Lexi azonban egy kérdésével megfogja: „Jézus is?” Medve egy darabig nem válaszol, majd az egészet megmagyarázza: „Nézd, a leszarás csak jelképes, képletes dolog: meg lehet csinálni egy másik, hasonlóan elvont fogalommal, mint Haza, Isten, Emberiség: de nem lehet olyan többdimenziósan benned létező valósággal, mint anyád, a dajkad, a názáreti Jézus vagy a csillagos ég fölötted” (176).

A csillagok a felülről jövő fény szimbólumai,⁷ ezért szinonimái Jézusnak:⁸ jelképesen ugyanarra az isteni valóságra utalnak a csillagok, mint aki Jézusban megtestesült. A felsorolásba (anya, dajka, názáreti Jézus) látszólag nem illik bele a csillagos ég, mivelhogy – a másik három valóságosan élő személlyel szemben – ez nem él. A csillagok szimbolikájából viszont ennek éppen az ellenkezője derül ki. Dániel könyvében a csillagok az örök életre jutott igazakat jelképezik (Dán 12,3), a zsidó kozmológia szerint pedig minden csillagot egy angyal őriz.⁹ A csillagokat nyitott ablakoknak, szemeknek is szokták tekinteni,¹⁰ azaz egy másik világból érkező fény¹¹ darabkáinak. Hogy a csillagok mennyire élő és személyes valóságot jelentenek az ember számára, arra számos példát

¹ SZÁNTÓ Gábor András, *A regény mint „új, s inkább újszövetségi műfaj”* (Ottlik Géza: *Iskola a határon*), ItK, 1998, 67–90.

² *Uo.*, 72.

³ *Uo.*, 72.

⁴ *Uo.*, 77.

⁵ *Uo.*, 71–72.

⁶ A következő kiadást használtam: OTTLIK Géza, *Buda*, Bp., Európa, 1993.

⁷ Hans BIEDERMANN, *Szimbólumlexikon*, Bp., Corvina, 1996, 69.

⁸ SZÁNTÓ, *i. m.*, 72.

⁹ BIEDERMANN, *i. m.*, 69.

¹⁰ HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 1996, 47.

¹¹ BIEDERMANN, *i. m.*, 69.

lehetne találni a világirodalomban is: elég csak Saint-Exupéry *A kis herceg*ének nevető csengettyű-csillagaira gondolnunk.¹²

A „többdimenziósan” bennünk létező valóságok között tehát különleges személyességével a csillagos ég is jelen van mint a transzcendens valóság jelképe és hírnöke.

A *hegy az Iskola a határon*ban afféle Nagy Szent Teréz-i „belső várkastély”, ahová „mindig vissza lehet vonulni”,¹³ amely „végső menedék”¹⁴ az embertelen környezetnek való kiszolgáltatottságban – tehát „az Istennel való kapcsolatteremtés színtere”,¹⁵ ahogy a Szentírásban is. A *Budában* ennek a motívumnak a továbbélése *Monostor*. Az elkeresztelt település (eredetileg Gödöllő) nevében utal az elvonultság, a szerzetesi lét kontemplatív életformájára, amelyet az író itt élt – az 50-es, 60-as évek felfordult, idegenné vált Magyarorszáგában. (A „monostorokat” egyébként, hacsak lehetett, hegyre, magaslatra építették a bencés szerzetesek.)

A *víz az Iskola a határon* című regényben mint „Isten közege”¹⁶ jelenik meg. A *Budában* ez az Isten-közeg a *levegő*. Budát, a várost „levegős labirintusnak” nevezi az író, amely éppen ettől a levegősségétől válik „lakhatóvá” (87). Maga az élet is levegős labirintus volt Bébé számára, mielőtt elkerült Kőszegre (75). Visszakerülve Budára „a túlélés csodájával akkor visszanyert levegőt, tisztaságot”, „az ősrégi, pontatlan érzést” tapasztalja meg újra: a „létezés tiszta levegőjét” (75), a „teljes levegőget” kapja vissza ismét (78).

Ez a levegő az élet közege, az ember számára az egyetlenegy közeg, amiben huzamosabb ideig létezni lehet. A Teremtés könyvében (Ter 1,2) Isten Lelkének, az Éltető Léleknek a szimbóluma.¹⁷ Bébé levegős labirintusa a biztonság, a szabadság és a teljesség birodalma, s az az érzés, amelyben minderre ráismer, „ősrégi, pontatlan érzés” – a létezését megalapozó pozitív tapasztalat az életről, a lét teljességéről – Istenről.

A *hajó* „a hívők közösségét és az ebben megtestesülő Istent jelképezi”,¹⁸ s mint ilyen, az *Iskola a határon* záró jelenetében a vándorlás szimbólumaként jelenik meg. A *Buda* központi szimbóluma ennek folytatásaként a *város* – mint a vándorlás végcélja. A város „anyaszimbólum”: védelmez, táplál és befogad.¹⁹ Bébé számára – a szöveg szerint – Buda gyakran egyet jelentett a benne élő fontos emberekkel, különösképpen a nőkkal (anya, feleség): „Anyám megvolt, most a Molnár utcában [...]. Senkim nem volt, csak ő [...]. Márta is megvolt Budán. Senkim nem volt, csak ők ketten. Megvoltak, állt Buda még” (310).

¹² Antoine de SAINT-EXUPÉRY, *A kis herceg*, Bp., Móra, 1971, 93–94.

¹³ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Bp., Magvető, 1992, 314.

¹⁴ *I. m.*, 8.

¹⁵ SZÁNTÓ, *i. m.*, 72.

¹⁶ *Uo.*, 77.

¹⁷ Xavier LEON-DUFOUR, Jean DUPLAY, Augustin GEORGE, Pierre GRELOT, Jacques GUILLET, Marc-François LACAN, *Biblius teológiai szótár*, Róma, 1976, 851.

¹⁸ SZÁNTÓ, *i. m.*, 72.

¹⁹ PÁL József, ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumtár*, Bp., Balassi, 1997, 525.

Másrészt a város a „világ középpontját”²⁰ és a menny kapuját²¹ jelképezi. A keresztény hagyományban ennek a gondolatkörnek a csúcsa a mennyei Jeruzsálem, a tökéletes város (Jel 21), amelyben maga Isten lakik együtt az emberekkel. A mennyei Jeruzsálem előképe Izrael „földi” Jeruzsáleme, amelynek újjáépítésekor a hozzá fűzött apokaliptikus remények is időről időre megújulnak. Izajás próféta így jövendöl a Városról: „Szabadulásnak fogod hívni a falaidat, a kapuidat meg dicsőségnek” (Iz 60,18). A szabadulás motívuma párhuzamos a *Budára való kiszabadulás* gondolatával a regényben, illetve a *levegős labirintus* (vö. a szabadság birodalma) képével. „Téged meg keresett városnak neveznek, nem elhagyottnak” (Iz 62,12) – mondja egy másik helyen a próféta. Ez a kép a regény alaptematikáját, Buda keresését idézi fel.

A városalapítás és városépítés a világ teremtésének jelképes megismétlését jelenti²² – ahogy Bébé is saját világát, saját életét teremti újjá Buda keresésével, építésével. Jeruzsálem újjáépítéséről, újra lakhatóvá tételéről és az Istennel kötött szövetség megújításáról számol be Nehemiás próféta is: a bibliai könyv témája egy az egyben városépítés. A szöveg középpontjában egy engesztelő istentisztelet áll, amelynek bűnvallomása az üdvtörténet rövid kivonatát tartalmazza, az Úr nagy tetteinek gyűjteményét, „csodakrónikát”. Az Úr itt elbeszélte tettei párhuzamba állíthatók a *Buda* „kegyelemtematikájával”: „Alászálltál a Sínai-hegyre, s beszéltél velük az égből” (Neh 9,13) – vö. csodák, az alluvium transzcendens tapasztalata; „irgalmadban számtalanszor megszabadítottad őket” (Neh 9,28) – vö. a regénybeli szabadulások, például Medve betegsége; „Megvilágítottad előttük az utat, amelyen menniük kellett” (Neh 9,12) – vö. a vándorlás és a tájékozódás problematikája a *Budában*.

Nehemiás próféta könyvének, ezen belül a bűnvallomásnak a következő mondata majdnem szó szerint kerül át a *Budába*: „Atyáink [...] megfélelkeztek csodáidról, amelyeket értük tettél” (Neh 9,16–17). Ottlik ezt így idézi a regényben: „Nehemiás próféta átkot szórt a népére, mert nem tartották észben az Úr csodáit, amiket értük tett” (7).

A *Buda* és Nehemiás könyve tehát több lényeges ponton is megfeleltethető egymásnak. Úgy is mondhatnánk, hogy Nehemiás próféta könyve a *Buda* egyik irodalmi előképe, motíváló-ihlető szövege.

A biblikus motívumok másik csoportját a *számok* alkotják a regényben. Az első fontos szám a négyes, illetve ennek többszöröse: negyven, négyszáz, négyezer, nyolc stb. Ez a szám rendszeres következetességgel fordul elő a könyvben, például a „Nagy Négyszázszáz”; Márta naplójának négy síkja; a vele való negyven évi együttélés; a negyvenezer mérföld villamosozás átszállójeggyel; a mohácsi csata négyszázadik évfordulója; az „Új nyolcak”, „Oktogon” stb.²³

A négyes szám tudatos használatára utal, hogy Ottlik olykor négygé egészíti ki a teljesség kedvéért más számot is, például „Az történt, hogy a négy, nem, a negyven – nem: a négyszáz év véget ért, elfogyott” (7). Tudjuk, hogy Ottlik Géza (Bébé) csak három évet

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Vö. N. TÓTH Anikó, *Bolyongás Ottlik Budájá(ba)n*, Kalligram, 1994/1, 159–167, 163.

töltött az alreálban, mivel csak a másodévtől kezdődően tanult itt. Hogy mégis négy évet emleget, az viszont a teljesség igényén kívül annak is betudható, hogy Ottlik itt a többiek nevében is beszél, például Szeredy és Lexi nevében, akik a teljes négy évet az alreálban töltötték. A négyes szám a Bibliában is rendszeresen előfordul, például négyen vannak az arkangyalok, az apokaliptikus lovasok, négy szarva van az oltárnak az Ószövetségben stb., ami azonban számunkra leglényegesebb, az a választott nép negyven éves pusztai vándorlása. „Negyven évig gondot viseltél rájuk a pusztában” (Neh 9,21) – olvashatjuk Nehemiás könyvében. Valószínű, hogy ennek a párhuzamnak a keresése (is) motiválta Ottlikot a három alreálbeli év négygé kerekítésére. A katonaiskolai évek (négy év Kőszegen és újra négy Budán) a vándorlást szimbolizálják a regényben. Az üdvtörténetnek ez a részlete megfeleltethető a *Buda* (az *Iskolával* együtt, egyetlen történetként érvényesülő) cselekményvázának. A zsidó nép is *valahonnan* jött, méghozzá Egyiptomból, ahonnan az Úr kegyelméből kiszabadultak (vö. „Istenek csuda-dolga”), s kiszabadulásukat a negyven éves, próbatételekkel teli vándorlásuk és várakozásuk teljesítette be (vö. „A kiszabadulást be kell fejezni”). Végül elérkeztek az ígéret földjére, ahol azonban nemcsak egyszerűen letelepedtek, hanem előbb meg kellett hódítaniuk a földet, ami az övék volt (vö. „térképészítés” a szülővárosról).

A négyes szám ezenkívül a *kereszt* szimbolikájával is összefügg²⁴ (vö. vándorlás és a kereszt hordozása), ez pedig már az Újszövetség világába vezet át bennünket. Ahogy az *Iskola a határon* című regényben Ötvenévi pere Jézus szenvedéstörténetével állítható párhuzamba,²⁵ a *Budában* Medve jázszentandrásí útja emlékeztet leginkább Jézus életének, ugyancsak a szenvedéstörténetnek egy részletére. Dajkájától hazafelé tartva a nagy sárban Medve nem tudja többé használni a Mártától kölcsönkapott biciklit, ezért „...rúdjánál fogva vállára vette, és elindult vele a sáron át. Túl nehéz volt. Az ember el fog esni vele. Eldöntötte, hogy nem áll fel, úgy marad fekvé. [...] a bicikli vázával a fél vállán *háromszor* is elesett” (251–252). A keresztútra emlékeztet ez a néhány sor. Medve küzdelmét ábrázolja a lefelé húzó sárral (vö. „ingovány”), a túl nehéz teherrel. A regény közben azt is megjegyzi: „Nincs hova leülni. Nem akart leülni, de furcsa módon ez érintette a legmélyebben: nincs mire leülni. Nincs egy pad, nincs egy kő, egy deszkalap, nézelődött emiatt maga körül, nincs semmi. Volt egy *fakereszt* [!] az útszélen – hol van az már” (250). A leülés hiánya ugyanaz a hiány, mint a hosszú unalmas délutánok hiánya: Medve egy pillanatra se tudott „kiszállni” helyzetéből (a sárból), hogy felülről nézhesse, felülvizsgálhassa azt.

A történet végén a *fiú* mégis mindenhová elér, ahová akart, az eső eláll, a bicikli újra használhatóvá válik: fel lehet rá ülni. Medve átesik azon a ponton, amin túl már a *kereszt* (Jézus) hordozza az embert – s végül épségben hazaér Monostorra.

A másik jelentős szám a regényben a hetes,²⁶ amely a teljesség, a befejezettség (vö. teremés) és a beavatás szimbóluma.²⁷ Ottlik a regény utolsó lapjain – a „teljesség kedvé-

²⁴ HOPPÁL–JANKOVICS–NAGY–SZEMADÁM, *i. m.*, 195.

²⁵ SZÁNTÓ, *i. m.*, 80.

²⁶ Vö. FARKAS János László, „*Buda. Regény*” = *Ottlik (Emlékkönyv)*, Bp., Pesti Szalon, 1996, 375–376.

²⁷ PÁL–ÚJVÁRI, *i. m.*, 203.

ért” – visszatér a tényleges időszámításhoz: katonaiskolai éveinek számát összesen hétnek számolja (három év Kőszegen, majd négy év Budán): „Én hét év múlva onnét kiszabadultam...” (362.) Máshol is használja a 7-es számot: „Hét évesen futsz mindennel anyádhoz [...]. Hetven évesen változatlanul ez a helyzet” (58).

A kivételes jelentőségű utolsó fejezet címében is jelen van a hetes: „December 3. – HÉT ÓRA”. Az író ezen a ponton már igazi „beavatottja” az életnek: egy sokat szenvedett ember áll előttünk, akit mindennek ellenére boldogság fog el a kora hajnali város láttán. Buda keresése, építése, „teremtéstörténete” befejeződött: az alkotó megpihen, a regény véget ér.

Röviden ezek tehát a *Buda* (az *Iskola a határon* című regényből kinövő és azzal összefonódó) szimbólumrendszerének fő vonulatai. További vizsgálódás témája lehetne ezeknek a szimbólumoknak az egymásra hatása a regényen, illetve az életművön belül; ezen kívül érdemes volna a szimbólumok átváltozásának okaira is rákérdezni.

Ebben a tanulmányban nem volt szándékomban érinteni, de újabb távlatokat nyithat, és a továbbgondolásra feltétlenül érdemes az a kérdés, vajon milyen szerepet szánt Ottlik regényeiben azoknak az összefüggéseknek, amelyek a szóban forgó szimbólumok vizsgálata nyomán kirajzolódnak előttünk. Ahhoz azonban, hogy ezzel a problémával érdemben foglalkozhassunk (elkerülve a túl messzemenő kijelentéseket vagy a torzító leegyszerűsítéseket), úgy gondolom, nem elég megmaradni a szimbólumelemzés keretei között, hanem tágabb kontextusban – nyelvfilozófiai, poétikai, hermeneutikai szempontok bevonásával – kell folytatnunk az erről való gondolkodást.